

УДК 015:061.1](477):025.174/175"1942/1944"]:001.891](045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2024.9(338).35-41

Лариса Дояр,
кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка Державного архіву друку
Книжкової палати України,
e-mail: arkhiv@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Аркушеві видання 1942—1944 років із фондів Книжкової палати України

У статті наведено результати друкознавчих досліджень у сегменті аркушевих видань періоду Другої світової війни відповідно до плану науково-дослідної роботи Державного архіву друку Книжкової палати України на 2024 р. **Предметом** дослідження стали агітаційно-пропагандистські листівки найгострішої (1942—1944) фази війни між Радянським Союзом і гітлерівською Німеччиною. **Метою** дослідження стало вивчення аркушевих видань, що зберігаються у фондах Книжкової палати України. Поміж них: офіційні звернення ЦК КП(б)У до українського народу, українців, що перебували в лавах ОУН (УПА), матеріали Президії правління споживчої кооперації УРСР, інформація тогочасної газетної періодики про Третій всеслов'янський та антифашистські мітинги, інтерв'ю представників влади, відкрите листування остарбайтерів з Україною тощо. Важливим компонентом листівок є широке вживання образу та поетичних творів Т. Шевченка. Контентною особливістю досліджуваного матеріалу стала наявність листівок релігійної тематики. Стаття написана відповідно до вимог наукової методології, спирається на принципи історизму, всебічності та об'єктивності, ґрунтується на загальних (опис, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація) та спеціальних (періодизації, історико-порівняльній, контент-аналіз) методах наукового дослідження. **Наукова новизна** дослідження полягає в систематизації й узагальненні відомостей щодо аркушевих друків, які виходили в УРСР у 1942—1944 рр. **Результатом** проведеного дослідження став аналіз агітаційно-пропагандистської діяльності влади в роки Другої світової війни. У науковий обіг введено дотепер не досліджені видання. Практичне значення здобутих результатів полягає в можливості їх застосування у подальших наукових розвідках.

Ключові слова: Державний архів друку; фонд аркушевих видань; листівка; агітаційна ілюстрація; пропагандистська література

Постановка проблеми. У фонді Державного архіву друку Книжкової палати України наявні видання, які дотепер зберегли розвідницьку недоторканність. Йдеться про аркушеву друковану продукцію, котру дослідники майже не використовують у наукових працях. Вважаємо актуальним завданням ліквідацію наявної прогалини на підґрунті матеріалів найбільш вагомої історичної теми, присвяченої подіям Другої світової війни.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія порушеної проблеми становить один із найбільших розділів у вітчизняних дослідженнях з історії України. Аркушеві друки, як, наприклад, партизанські та підпільні листівки, у форматі першоджерельної бази фігурують у багатьох наукових працях, присвячених руху Опору. Видатними дослідниками воєнної історії є К. Дубина, М. Коваль, В. Кучер, В. Клоков, В. Король, В. Нем'ятий, А. Чайковський та багато інших. За даними професора В. Стецкевича, лише серед історіографів Другої світової війни, не враховуючи велику "армію" істориків-фактологів, налічується не менше ніж 300 імен дослідників [1]. Водночас

аркушеві видання як фондовий комплекс Державного архіву друку науковці не досліджували.

Метою статті є вивчення аркушевих друків 1942—1944 рр., що зберігаються у фонді Державного архіву друку Книжкової палати України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Листівковий друк часів війни мав власну, доволі специфічну, форму подання інформації. Наприкінці 1942 р., коли значна частина СРСР (Україна, Білорусь, Західна та Південна Росія, Кавказ) була окупована нацистами та їхніми сателітами, а Червона армія тільки-но почала здобувати перші перемоги під Сталінградом, усі ланки радянського керівництва, включно з Й. Сталіним, вживали не зовсім звичну для них риторичку. І в аркушевій продукції, на відміну від однойменних газетних публікацій, цей контекст особливо загострювався через скорочення супутнього тексту. Інакше кажучи, у листівках транслювали головні тези й думки, оминаючи зайві фігури мовлення, тож позиції транслятора ставали очевидними, неприхованими й незауваженими. Опрацьовані авторською першоджерела, зокрема одне зі звернень ЦК

КП(б)У до українського народу [2], свідчить, що радянська пропаганда була змушена вступати з гітлерівцями в заочну полеміку. Окупованому, насамперед тиловому, населенню СРСР треба було роз'яснювати злочинний характер нацистських нововведень на захоплених територіях. На тлі контрверсійної передвоєнної колгоспної епопеї, масових розкуркулень і заслань до не-привітного Сибіру особливо гостро постало питання про гітлерівський "новий земельний порядок". Розуміючи наявність внутрішньо незадоволених нещодавною колективізацією селянських господарств, радянські ідеологи були стурбовані ймовірністю переходу селян на бік ворога, тож їхня оцінка земельного ордунгу була не тільки засуджувальною, а й деталізованою та викривальною. Більше того, ЦК КП(б)У, по суті, визнавав, що на окупованих теренах України певна частина населення прислухалася до загарбників, і власне на них був розрахований "підкуп" у вигляді "землі, садиби і горілки" [2]. На тих, хто не схилився перед новою владою, чекали кулі й шибениці. Задля зменшення кількості прихильних до окупантів мешканців ЦК КП(б)У писав: "...гітлерівські брехуни скрізь галасують, що німці принесли для українських селян "новий земельний порядок", що нібито, вони, німці, справедливо наділять землею селян" [2]. Проте "гітлерівський земельний порядок — це вигадка блазня для обману, насправді, землю забирають німці" [2]. Німецькі кати, йшлося у зверненні, "осідають на колгоспних землях і заводять там кріпосницькі порядки". Окрім того, вони ввозять у Німеччину "хліб, худобу, птицю, городину, садовину, мед, молоко" [2]. У зверненні ЦК КП(б)У було наголошено, що українська земля належить трудовому народові і той, хто на неї зазіхає, готує собі домовину, а також містився заклик "відміряти кожному окупантові по три аршини землі" на поховання [2].

Наочним підтвердженням зазначеної позиції став сатиричний плакат "Як німці наділяють селян землею", на якому зображено гітлерівця, що встромляє в серце українського селянина вістря землемірного приладу [3]. Ілюстрацію, як годиться, доповнювала рима:

Звезуть зерно і сплять двір,
Уб'ють і кинуть в яму свіжу.
Кричить кривавий "землемір"
— Отак я всім землі наріжу! [3].

Радянським ідеологам довелося зіштовхнутися з гітлерівськими пропагандистами й на ниві споживчої кооперації. Президія правління споживчої кооперації УРСР, перебуваючи в ева-

куації, зазначала: "Гітлерівські пропагандисти галасують, що на українських землях німці створили "нову споживчу кооперацію" для відновлення господарства України... Фашисти не думали і не думають відновлювати господарство України, а про кооперацію вони торочать, щоб ще дужче обдирати селян... Гітлерівці вимагають, щоб споживча кооперація заготовляла хліб, худобу і т. ін. для подальшого вивезення в Німеччину" [4].

Постає запитання, а на кого, власне, була розрахована подібна риторика? Ті, хто мав нещастя жити під окупацією, бачили все на власні очі. Себто, небезпеку становили ті, хто сподівався на поліпшення від німців, хто їх очікував, а отже мав сумнів щодо радянських здобутків у вирішенні земельного та продовольчого питань. У цьому зв'язку пригадується щоденник остарбайтера, з яким авторка мала змогу ознайомитися років п'ятнадцять тому. Спілкуючись уночі, люди, яких у товарних вагонах, неначе худобу, везли в Німеччину, висловлювалися на кшталт "та подивимося, як воно буде, як працюватиметься..." Людина за будь-яких обставин прагнула вижити й сподівалася на краще, тож завдання радянських ідеологів полягало в тому, аби зробити своїх громадян стійкими та непримиреними, без жодних сумнівів у могутності й справедливості рідної влади.

Загалом, у зазначених листівках виразна викривальна позиція радянської пропаганди щодо нацизму. Остання не просто засуджувала окупаційний режим, а й пояснювала його невідповідність життєвим реаліям. Потреба ж у тому, вочевидь, була. На цьому тлі вдалим пропагандистським випадком радянських ідеологів стала листівка "За вільну возз'єднану Радянську Україну". На ній було зображено озброєного ножом Гітлера, який, схилившись над картою України, різав її на тістечка. Дійство супроводжував напис "Гітлер пошматував живе тіло України" [5].

Надзвичайно знаковою в контексті поширеного дискурсу щодо ототожнення нацизму й комунізму є листівка "Наші завдання", у якій розміщено уривки з доповіді Й. Сталіна, виголошеної напередодні 25-річчя Жовтневої революції [6]. Критикуючи Гітлера, керманіч СРСР цитував його інтерв'ю, розміщене в найстарішій турецькій газеті "Джумхуріет". У розмові з турецьким генералом Еркілетом фюрер зазначив, що прагне знищити Росію, "аби вона більше ніколи не змогла підвестися" [6]. Коментуючи войовничу бесіду, Сталін озвучив зовсім інше розуміння світового мілітарного зіткнення — і воно, слід визнати, є цілком адекватним у цивілізаційному

сенсі. "У нас, — зауважував Й. Сталін, — немає такого завдання, щоб знищити Німеччину, бо неможливо знищити Німеччину, як неможливо знищити Росію. Але знищити гітлерівську державу — можна і треба" [6]. Розвиваючи думку, він зазначав, що потрібно "знищити гітлерівську армію та її керівників", "зруйнувати ненависний "новий порядок" в Європі і покарати його будівників" [6]. Знаковим аспектом сталінського тексту є навмисне неодноразове повторення гасла про "англо-радянсько-американський бойовий союз" [6]. Окрім того, очільник СРСР виголосив гасло про "визволення народів Європи від гітлерівської тиранії", яка "вкрила Європу шибеницями і концентраційними таборами, ввела підлу систему заложників, взяла за правило катувати радянських військовополонених, убивати їх сотнями, прирікати їх на голодну смерть" [6]. Вторинним і значно коротшим доповненням до цього тексту стали передсвяткові тези ЦК КП(б)У, які містили всім зрозумілий заклик "Хочеш жити — убий німця" [7].

Цікаво, що ані Сталін, ані республіканські лідери в цитованих листівках 1942 р. не згадують фактів колаборації. Зокрема, учасники другого антифашистського мітингу представників українського народу, що відбувся в Москві 30 серпня 1942 р., наголошували, що "жовтоблакітні холоуї розповсюджують провокаційні вигадки гітлерівських пропагандистів", спонукаючи українське населення їхати на роботу в Німеччину [8]. Надалі, починаючи з 1943 р., тема колаборації фактично стала провідною. При цьому текстово домінували не засудження, а численні заклики "повернути зброю проти німців". Радянська пропаганда, говорячи мовою Кобзаря, зверталася до поліцаїв, службовців комендатур, старост та усіх, хто за різних обставин пішов служити окупаційному режимові, "схаменутися, бо лихо вам буде", та приєднуватися до партизанів.

Вістря викривальної зброї було спрямовано й проти лідерів ОУН. Наприклад, листівку "Іуда" було присвячено А. Мельнику, портрети якого в гітлерівській формі друкували в журналах *Третьою Рейху* [9]. У тексті йшлося про те, що "гітлерівський яничар" "славословив німців у той час, як вони тисячами розстрілювали й вішали українців, своїми доносами він відправив сотні українців у гестапівські катівні, він і його поплічники склали списки українців для вивезення в Німеччину" [9]. У документі зазначалося, що, через мельниківців, "400 тисяч українців з самої лише Галичини гинуть на каторжних роботах у Німеччині" [9].

У листівці "Гітлерівський провокатор" йшлося про С. Бандеру, який намагався припинити спротив радянських партизанів і переманити українців на свій бік [10]. Текст супроводжував малюнок, на якому змія з головою Бандери виповзала з рукава німецького кітеля, тримаючи у зубах напис "Вірте мені, я проти німців" [10]. У листівці стверджувалося, що Бандері з тактичних міркувань було дозволено критикувати німців, виставляючи себе борцем проти них. Одночасно він, як незаплямований лідер нації, закликав українців боротися проти більшовиків. Відповідаючи на це, радянська пропаганда пропонувала українцям вступати в партизанські загони. Отже, на сторінках аркушевого друку точилася запекла боротьба за населення України, душі громадян, їхні симпатії й ідеологічну підтримку.

Слід зазначити, що аркушеві видання часів війни містять вкрай цікавий історичний контент, зокрема перші згадки про майбутніх Героїв Радянського Союзу, українців за походженням. Наприклад, у зверненні радіомітингу молоді України до керівника КП(б)У М. Хрущова від 13 грудня 1942 р. лунали невідомі на той час імена фронтових героїв-українців, як-от О. Молодчий, Т. Шашло, І. Сокур, А. Склярів, М. Байда, Л. Павличенко [11].

Головним змістом листівок 1942 р. став заклик до організації партизанського руху. Учасники антифашистського мітингу українців особливо роль відводили постаті М. Щорса, який у 23-річному віці очолив партизанський рух в Україні під час громадянської війни, а також закликав українську молодь рівнятися на такі історичні постаті, як І. Гонга, М. Залізник, Б. Хмельницький, І. Богун, М. Кривоніс, У. Кармалюк, В. Боженко, О. Пархоменко, Г. Котовський [8]. До українських партизанів і партизанок з привітаннями й подарунками з нагоди 25-ї річниці Жовтня звернулися робітники, селяни й інтелігенція Татарської Автономної Радянської Республіки [12]. ЦК ЛКСМУ закликав молодь "розпалювати полум'я всенародної партизанської війни", "не давати німцям підвозити до фронту резерви, зброю, боєприпаси", "руйнувати і знищувати усе, що служить на німця" [13].

Антифашистський мітинг українців у Москві пропонував поширити партизанські методи боротьби й на оstarбайтерів. Їх закликали "руйнувати верстати і машини", "псувати сировину", "не виробляти зброю та боєприпаси на заводах" *Третього Рейху* [8]. У зверненні до українського народу на честь 25-ї річниці від дня проголошення Радянської України ЦК КП(б)У наголо-

шувалося, що німці, як і 1918 р., прийшли в Україну, щоб зробити з неї колонію [14].

Починаючи з 1943 р., у листівкових виданнях широко використовували образ Т. Шевченка та його поетичні рядки. Наприклад, плакатне зображення українського пророка на березі Дніпра супроводжував напис "Здається — кращого немає нічого в світі, як Дніпро та наша славна країна". Образ Шевченка закликав українців йти у партизани й не дати матері "в руках у ката пропадуть".

Поряд з шевченкіанаю активно використовували твори українських радянських поетів: М. Рильського, А. Малишка, М. Бажана. Вірш М. Рильського "Українським дівчатам" закликав "не гнутися у німецькій неволі" та "не терпіти, як злочинна рука ваш стан обіймає і хижо стиска". Текст супроводжувало зображення, на якому молода українка з усієї люті встромляє гострий ніж німцю у груди [15].

Поширеним жанром аркушевих друкув доби Другої світової війни стали відкриті листи. Серед них були знеособлені: наприклад, батько-фронтовик звертався до сина-зрадника, який пішов служити німецьким окупантам, із закликом повернути зброю проти ворога, щоб не соромно було дивитися батькові в очі, чи трагічний за змістом епістолярій поименованих остарбайтерок під загальною назвою "Галя у Німеччині". Водночас активно використовували листи, підписані відомими у країні людьми. Зокрема, криворізький гірник-стахановець І. Завертайло, працюючи на Уралі у Високогірському залізному руднику, в червні 1943 р. писав друзям в окупації, щоб вони не вірили брехливій пропаганді гітлерівців і чекали на перемогу, для наближення якої він сам виконував 60 місячних норм у рік [16].

Знаковим для всього українського народу став лист видатних діячів науки і культури УРСР, оприлюднений 21 вересня 1943 р., незадовго до звільнення Києва. Підписанти закликали киян ставати до зброї, адже "сходить сонце нашої перемоги" [17]. Серед діячів — імена академіків О. Богомольця, М. Калиновича, К. Вобля, Т. Лисенка, Є. Патона, М. Птухи, архітектора В. Заболотного, письменника та кінорежисера О. Довженка, письменників і поетів О. Корнійчука, П. Панча, Ю. Яновського, І. Ле, П. Тичини, М. Бажана, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, композиторів Л. Ревуцького, М. Вериківського, народних артистів УРСР М. Литвиненко-Вольгемут, І. Паторжинського, Г. Юри, Ю. Шумського, художника О. Шовкуненка, депутатки Верховної Ради СРСР та УРСР П. Гусятникової, журналіста А. Чеканюка [17].

Новим змістом республіканського аркушевого друку 1943 р. стала релігійна тематика. У промові митрополита Київського і Галицького Миколая, що пролунала на третьому Всеслов'янському мітингу, Гітлер був названий "найлютішим ворогом християнства" [18]. Враховуючи, що нацизм співпрацював із Римським Папою, а в тогочасній Німеччині діяли й католицька, й протестантська церкви, то фіорера доречніше було називати ворогом православ'я. А оскільки митрополита греко-католицької церкви А. Шептицького (уніатської, напівправославної церкви в Україні) у викривальній листівці "Іуда" згадували як союзника Гітлера, то останній був ворогом навіть не всьому православ'ю. Утім, радянські пропагандисти, вочевидь, не прагнули привертати увагу населення до багатовікових розколів у лоні однієї з найбільших світових релігій.

Враховуючи стратегічну переламність 1943 р., коли Червона армія почала поступово звільняти окуповані нацистами території, в аркушевому друці переважали звернення до окремих областей УРСР: Сталінської (нині — Донецької), Ворошиловградської (нині — Луганської), Полтавської, Запорізької — із закликом до населення впевнено чекати приходу радянських військ. Оскільки в небі почали домінувати "сталінські соколи", то українцям радили залишати будинки поблизу німецьких військових об'єктів, щоб не потрапити під удари радянської авіації [19].

У 1944 р. виходили аналогічні звернення до робітників, селян та інтелігенції західних областей УРСР (Львівської, Дрогобицької (на цей час не існує), Станіславської (нині — Івано-Франківська), однак за змістом вони були принципово іншими. Разом із закликом боротися проти загарбників, листівки містили інформацію спростувального характеру. Наприклад, у листі "До інтелігенції Дрогобича, Станіславова і славного стародавнього Львова" зазначено: радянська влада не знищує тих, хто був під окупацією, тож не варто вірити гітлерівській пропаганді, яка стверджує, що так відбуватиметься, коли в Західну Україну увійде Червона армія. Наочним прикладом був відомий український бас-баритон Б. Гмиря, який під час гітлерівської окупації співав у Кам'янці-Подільському (згодом цей факт не завадив йому отримати Сталінську премію). Саме його підпис стояв першим під цим зверненням від артистичної групи [20]. Загалом під листом підписалися найвідоміші діячі української науки та культури: тогочасний президент АН УРСР О. Богомольць, віцепрезиденти АН УРСР А. Палладін, Б. Чернишов, А. Сапегін, професори М. Грунський, Б. Букресв,

О. Русько, В. Артоболевський, С. Чапгаров, М. Шматько, Г. Костюк, І. Шаровольський, О. Дорошкевич, Д. Зеров та багатьох інших; письменники та поети П. Тичина, М. Рильський, М. Бажан, Ю. Яновський, О. Корнійчук, В. Сосяра, А. Малишко, Остап Вишня, Ю. Смолич, М. Терещенко; артисти УРСР Б. Гмиря, І. Паторжинський, М. Литвиненко-Вольгемут, З. Гайдай, Г. Юра, М. Крушельницький, Н. Ужвій, А. Бучма, І. Мар'яненко; композитори Л. Ревуцький, П. Козицький, Б. Лятошинський; художники В. Касіян, А. Петрицький, О. Шовкуненко [20]. Окрім того, у листівках-зверненнях до західних українців докладніше розповідалося про події на європейській частині світу, зокрема йшлося про те, що народи Європи радо вітають союзні Червоній армії англо-американські війська, які звільняють їх від нацистської окупації [20].

Визначальний характер для затвердження радянської влади в Західній Україні мали звернення до українців, що перебували в лавах ОУН-УПА. 12 лютого 1944 р. Голова Президії Верховної Ради УРСР М. Гречуха та Голова Раднаркому УРСР М. Хрущов підписали звернення "До учасників так званих "УПА" та "УНРА"" [9]. Під аббревіатурою УНРА потрактовувалася Українська народно-революційна армія, про яку йшлося в "Акті про відновлення Української держави" від 30 червня 1941 р. Лідери УРСР закликали українців "схаменутися" та обіцяли їм цілковите прощення "їхньої тяжкої помилки, їхніх минулих провин перед Батьківщиною" [21]. У документі наводилися численні факти співпраці ОУН-УПА з окупантами, що мусило переконати її рядових учасників кидати зброю та йти з повинною. У листівці, зокрема, зазначалося, що 13 січня 1944 р. ОУН-УПА вели перемовини з начальником гестапо та начальником гарнізону волин-

ського міста Камінь-Каширський щодо продовження боротьби проти радянських партизанів, а також йшлося про організацію боротьби проти Червоної армії. Навзаєм ОУН-УПА отримали від окупантів зброю, боєприпаси й харчі [21]. Напередодні відступу мадярів і німців із міста Дубровиці Ровенської області (у листівці зазначено назву "Домбровиці") місцевий комендант української поліції Лошвиненко разом з офіцерами угорської та гітлерівської армій їздив у "стоянку банд УПА" для переговорів "про спільні дії", внаслідок чого до загону УПА влилося 100 мадярів і німців з повним особистим озброєнням, 4 гарматами і 6 кулеметами [21]. Ще раніше, у грудні 1943 р., у селі Стенжаричі Володимир-Волинського району (у листівці зазначено назву "Степжиричі") велися переговори між командиром УПА Антоноюком і командиром німецького гарнізону у Володимирі-Волинському, оберлейтенантом Остенем щодо постачання УПА зброї, у відповідь на що Повстанська армія допомагала з вивезенням худоби та зерна в Німеччину, годуючи ворожий українцям Третій Рейх [21].

Безумовно, інформація зазначеного змісту сприяла дискредитації учасників визвольного руху та поступовому згортанню їхньої збройної боротьби проти радянської влади.

Висновки. Аркушевий друк УРСР був дієвим механізмом агітаційно-пропагандистської діяльності державних, партійних, комсомольських органів і громадських організацій Радянської України. Опрацьовані авторкою листівки свідчать, що аркушевий друк УРСР містив "гарячу" інформацію, котра часто була сповнена помилок, зокрема й географічних. Водночас за умов ретельної наукової перевірки ця друкована продукція може стати суттєвим доповненням до наявної джерельної бази з питань Другої світової війни.

Список бібліографічних посилань

1. Стецкевич В. Радянська історіографія Другої світової війни / Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Т. 1. Київ : Наукова думка, 2010. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/3.pdf>.
2. Народе України! Звернення ЦК КП(б)У. *Державний архів друку Книжкової палати України (далі — ДАД КПУ)*. 1942. Од. зб. 1.
3. Як німці наділяють селян землею. *ДАД КПУ*. 1942. Од. зб. 1.
4. До кооперативних працівників України. Звернення Президії правління споживчої кооперації УРСР, Укрвідав ЦК КП(б)У. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 21.
5. За вільну возз'єднану Радянську Україну. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 18.
6. Наші завдання. З доповіді товариша Сталіна від 6 листопада 1942 р. *ДАД КПУ*. 1942. Од. зб. 2.
7. Хай живе 25-та річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції. *ДАД КПУ*. 1942. Од. зб. 4.
8. До українського народу. Звернення другого антифашистського мітингу представників українського народу. *ДАД КПУ*. 1942. Од. зб. 5.
9. Іуда. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 31.
10. Гітлерівський провокатор. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 38.
11. Товаришу М. С. Хрущову. Звернення радіомітингу молоді України з нагоди 25-річчя УРСР. *ДАД КПУ*. 1942. Од. зб. 3.

12. Дорогі товариші, українські партизани і партизанки! Звернення робітників, селян та інтелігенції Татарської Автономної Радянської Республіки на честь 25-ої річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. *ДАД КПУ*. 1942. Б. н.
13. Молоді партизани і партизанки, молодь землі української, до Вас наше слово. Звернення ЦК ЛКСМУ з нагоди 25-річчя утворення УРСР. *ДАД КПУ*. 1942. Б. н.
14. Дорогі брати і сестри! Народе український. Звернення ЦК КП(б)У до 25-ої річниці з дня проголошення УРСР. *ДАД КПУ*. 1942. Б. н.
15. Українським дівчатам. Вірш М. Рильського. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 12.
16. Лист на Україну. Іван Завертайло, Урал, Високогорська залізна рудня, червень 1943 р. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 8.
17. Люди славного Києва. Колективний лист від діячів науки і культури УРСР, 21 вересня 1943 р. *ДАД КПУ*. 1943. Б. н.
18. Гітлер — найлютіший ворог християнства. Промова митрополита Київського і Галицького Миколая на третьому Всеслов'янському мітингу. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 35.
19. До населення України. *ДАД КПУ*. 1943. Од. зб. 1.
20. До інтелігенції Дрогобича, Станіславова і славного стародавнього Львова. *ДАД КПУ*. 1944. Од. зб. 2.
21. До учасників так званих "УПА" та "УНРА". *ДАД КПУ*. 1944. Од. зб. 3.

Larysa Doiar,

PhD of Historical Sciences, Associate Professor,

Head of the State Printing Archive of the Book Chamber of Ukraine

Paper editions 1942—1944 from the funds of the Book Chamber of Ukraine

The presented article raises the problem of printing studies in the segment of paper publications of the Second World War. The study was carried out in accordance with the plan of research work of the State Printing Archive for the current year 2024. The subject of the research was propaganda leaflets of the most acute (1942—1944) phase of the war between the Soviet Union and Hitler's Germany. The purpose of the research was to study paper editions stored in the funds of the Book Chamber of Ukraine. Among the latest are the official appeals of the Central Committee of the Communist Party of the Bolsheviks of Ukraine to the Ukrainian people, to Ukrainians who were in the ranks of the OUN (UPA), materials of the Presidium of the Board of Consumer Cooperation of the Ukrainian SSR, information from the periodicals of the time about the Third All-Slavic and anti-fascist rallies, interviews of representatives authorities, open correspondence of Ostarbaiters with Ukraine, etc. An important component of these postcards is the wide use of images and poetic works of Taras Shevchenko. The content feature of the studied population was the presence of postcards on religious topics. This intelligence is written in accordance with the requirements of scientific methodology, is based on the principles of historicism, comprehensiveness and objectivity, applies general (description, analysis, synthesis, generalization, classification) and special (periodization, historical-comparative, content analysis) methods of scientific research. The scientific novelty of the presented work consists in the systematization and generalization of the sheet prints published in the Ukrainian SSR in 1942—1944. The result of the conducted research was the analysis of the agitational and propaganda activities of the Soviet authorities during the war years. Publications that have not been researched so far have been introduced into scientific circulation. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of their application in further scientific studies.

Keywords: *State Printing Archive; fund of printed publications; postcard; propaganda illustration; propaganda literature*

References

1. Steckevich V. (2010). *Radyanska istoriografiya Drugoyi svitovoyi vijni*. Available at: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/3.pdf>.
2. Народе Украйини! (1942). Zvernennya CK KP(b)U. *Derzhavnij arhiv druku Knizhkovoyi palati Ukrayini (dali — DAD KPU)*. Од. зб. 1.
3. Yak nimci nadilyayut selyan zemleyu. (1942). *DAD KPU*. Од. зб. 1.
4. Do kooperativnih pracivnikiv Ukrayini. Zvernennya Prezidiyi pravlinnya spozhivchoyi kooperaciyi URSR, Ukrvidav CK KP(b)U. (1943). *DAD KPU*. Од. зб. 21.
5. Za vilnu vozz'yednanu Radyansku Ukrayinu. (1943). *DAD KPU*. Од. зб. 18.
6. Nashi zavdannya. Z dopovidi tovarisha Stalina vid 6 listopada 1942 r. (1942). *DAD KPU*. Од. зб. 2.
7. Haj zhive 25-ta richnicya Velikoyi Zhovtnevoyi socialistichnoyi revolyuciyi. (1942). *DAD KPU*. Од. зб. 4.
8. Do ukrayinskogo narodu. (1942). Zvernennya drugogo antifashistskogo mitingu predstavnikiv ukrayinskogo narodu. *DAD KPU*. Од. зб. 5.
9. Iuda. (1943). *DAD KPU*. Од. зб. 31.
10. Gitlerivskij provokator. (1943). *DAD KPU*. Од. зб. 38.
11. Tovarishu M. S. (1942). Hrushovu. Zvernennya radiomitingu molodi Ukrayini z nagodi 25-richchya URSR. *DAD KPU*. Од. зб. 3.

12. Dorogi tovarishi, ukrayinski partizani i partizanki! Zvernennya robotnikiv, selyan ta inteligencyi Tatarskoyi Avtonomnoyi Radyanskoyi Respubliki na chest 25-oyi richnici Velikoyi Zhovtnevoyi socialistichnoyi revolyuciyi. (1942). *DAD KPU*. В. н.
13. Molodi partizani i partizanki, molod zemli ukrayinskoyi, do Vas nashe slovo. Zvernennya CK LKSMU z nagodi 25-richchya utvorennya URSR. (1942). *DAD KPU*. В. н.
14. Dorogi brati i sestri! Narode ukrayinskij. Zvernennya CK KP(b)U do 25-oyi richnici z dnya progoloshennya URSR. (1942). *DAD KPU*. В. н.
15. Ukrayinskim divchatam. Virsh M. Rilskogo. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 12.
16. List na Ukrayinu. Ivan Zavertajlo, Ural, Visokogorska zalizna rudnya, cherven 1943 r. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 8.
17. Lyudi slavnogo Kiyeva. Kolektivnij list vid diyachiv nauki i kulturi URSR, 21 veresnya 1943 r. (1943). *DAD KPU*. В. н.
18. Gitler — najlyutishij vorog hristiyanstva. Promova mitropolita Kiyivskogo i Galickogo Mikolaya na tretomu Vseslov'yanskomu mitingu. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 35.
19. Do naselennya Ukrayini. (1943). *DAD KPU*. Od. zb. 1.
20. Do inteligencyi Drogobicha, Stanislavova i slavnogo starodavnogo Lvova. (1944). *DAD KPU*. Od. zb. 2.
21. Do uchasnikiv tak zvanih "UPA" ta "UNRA". (1944). *DAD KPU*. Od. zb. 3.

Надійшла до редакції 6 вересня 2024 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 94(37):355.233]:001.891](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2024.9(338).41-47

Микола Олійник,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри медіакомунікацій, інформаційної та книжкової справи

Інституту медіатехнологій та поліграфії НУ "Львівська політехніка",

e-mail: kolja4791@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1103-9707>

Особливості теоретичного навчання давньоримських військових*

Водночас є чимало свідчень хоробрості й звитяжності юних нобілів. Зокрема, Цицерон пише про Помпея, який у молодому віці, завершивши навчання, приєднався до війська свого батька й у 23 роки командував легіонами (Сіс. *Imp. Sn. Pomp.* 10.28). Відомий промовець згадує й свого товариша Лукулла, коли той, вирушаючи на війну з Мітрідатом VI Євпатором, не був обізнаним із військовою справою. Проте під час тривалої дороги, маючи феноменальну пам'ять, прочитав чимало фахової літератури й прибув до Азії вже достатньо підготовленим воєначальником (Сіс. *Acad.* 2.1.2-3) [1, с. 318; 8, р. 325—326; 13, с. 36]. Подібним запалом до військової служби відрізнявся Гней Юлій Агрікола (40—93), завойовник Британії (Тас. *Agr.* 5). Любив армію й пасинок Тиберія Германік і його батько Друз, а також один із найкращих воєначальників Августа та Тиберія — консул-суфет Авл Цецина Север (43 р. до Р. Х. — 21 р. по Р. Х.) (Тас. *Ann.* 1.65). Обдарованим військовиком був Секст Юлій Север, якого Діон Кассій називає "першим з найкращих полководців" імператора Адріана і

який також обіймав посаду консула-суфета (117—138) (*Dio Cass.* 69.13.2) [10, р. 55, note 12]. Та й деякі імператори, як-от Август, Тиберій і Тит, перед початком правління очолювали армії, не досягши ще й 30 років [11, с. 111]. Перші два імператори, зокрема, розпочали військову службу трибунами-латіклавіями у віці 16 років (*Suet. Div. Aug.* 8.1; *Suet. Tib.* 9.1; *Dio Cass.* 53.26). Однак якщо військо було надто великим, навіть найдосвідченішим полководцям було важко ним керувати, як, наприклад, Тиберію в Паннонії (*Vell. Pat.* 2.113) [11, с. 113].

І Цицерон, і Саллюстій у своїх творах згадують праці грецьких авторів із військового мистецтва та постанови щодо військової справи римлян (Сіс. *Acad.* 2.1.2; Сіс. *Imp. Sn. Pomp.* 10.28; *Sall. Bell. Jug.* 82.12). Цицерон, до речі, навіть радив для самоосвіти читати грецьких авторів і наводив приклади результатів (Сіс. *Pro Balb.* 47; Сіс. *Imp. Sn. Pomp.* 27-28; Сіс. *Ad. Fam.* 9.25.1; Сіс. *De orat.* 2.77). У бібліотеці кожного сенатора чи вершника були трактати, присвячені військовому мистецтву.

* Закінчення. Початок див.: Вісник Книжкової палати. 2024. № 8. С. 50—52.